

Horák, Petr

Michel Foucault

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1994, vol. 43, iss. B41, pp. [73]-82

ISBN 80-210-1069-X

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107083>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR HORÁK

MICHEL FOUCAULT*

Vážení přátelé, kolegyně a kolegové, dámy a pánové.

Dovolte, abych poněkud netradičně zahájil svou dnešní přednášku tímto stručným heslem, určeným pro revue Dějiny a současnost:

1. Michel Foucault (1926 – 1984), francouzský filosof a historik, profesor na Collège de France.

„Sním o takovém intelektuálovi, který by byl bořítelem samozřejmostí a universalistických jistot“, prohlásil Michel Foucault v interview poskytnutém spisovateli a publicistovi Bernardovi – Henri Lévyemu pro týdeník *Le Nouvel Observateur* z 12. března 1977. Jedenáct let po velkém úspěchu své neznámější knihy, *Slova a věci* (*Les mots et les choses*, Paříž, Gallimard 1966; slovensky Bratislava, Pravda 1987) byla tato slova přijímána jako samozřejmé potvrzení konce nadvlády filosofie subjektu, onoho konce, který popsal právě v roce 1966 Bernard Pingaud v rozhovoru s Jeanem-Paulem Sartrem takto: „Už se nemluví o vědomí nebo o subjektu, nýbrž o pravidlech, kódech, systémech; už se netvrdí, že člověk dává něčemu smysl, ale že smysl přichází k člověku; už nejsme existencialisty, nýbrž strukturalisty“ (in: *L'Arc* 1966, číslo 30, věnované zvláště filosofovi Jean-Paul Sartrovi).

Má otázka zní: byl sám Foucault tímto strukturalistickým demystifikátorem individuálního vědomí a jeho projevů? Moje a nejen moje odpověď není jednoznačná. Michel Foucault byl nepochybně jedním z nejvýznamnějších kritiků institucionalizované podoby moci, kterou ve svém historickém díle nalézal a odhaloval v novodobých institucích, určených k potírání chorob duše a těla jedince stejně jako společnosti: vznik novodobé kliniky, novodobého ústavu pro choromyslné, novodobých vědních systémů, vědních klasifikací, jazyků a institucí představoval pro Michela Foucaulta vlastní pole jeho historické práce, vyznamenávající prvou část jeho tvorby. Závěr jeho předčasně ukončeného života patřil zkoumání otázky moci, péče o sebe, zkoumání toho, čím se vyznačuje individuum. Jestliže se

---

* Následující text byl přednesen na zasedání Jednoty filosofické v Brně 14. března 1994 a autor ho ponechává až na nepatrné úpravy v původní podobě (pozn. autora).

prvé období Foucaultovy tvorby soustředovalo především na novověkou epochu dějin evropského myšlení a evropských institucí, závěrečné období se soustředilo na antiku a na II. století n.l.

Základním rysem Foucaultových prací prvního období je hledání „anonymního subjektu dějin“ (v práci *Dějiny šílenství*, 1961, i v práci *Zrod kliniky*, 1963), či epistémy, což je pojem, který v práci *Slova a věci* (1966) strukturuje dějiny novodobého vědění a jejich zlomů. Foucault tohoto údobí bývá považován za strukturalistu, byť s výhradami, které vyjádřil jak on sám (např. v přednášce „Kdo je autor?“, přednesené ve Francouzské filosofické společnosti 1969), tak i jiní autoři (např. Jean Piaget).

Základním rysem druhého období Foucaultovy tvorby je dekonstrukce historie inspirovaná Nietzsche (srov. M.Foucault, „Nietzsche, la généalogie, l'histoire“, in: *Hommage à Jean Hyppolite*, Paříž, PUF 1971, s. 145 – 172; česky in: Michel Foucault, *Diskurs, autor, genealogie*. Praha, Svoboda-Libertas, 1994). Foucault v tomto údobí, zahájeném prací *Archeologie vědění* (*L'Archéologie du savoir*, Paříž, Gallimard 1969) charakterisuje sebe sama za „archeologa“, dovolává se Nietzscheovy *Genealogie* jako vzoru; svůj další důležitý pojem, totiž pojem diskursu (*discours*) chápe nadále jako diskursivní praxi, relativně autonomní, nezávislou „na tom, kdo mluví“, odpovídající svým vlastním vnitřním pravidlům, podléhající změnám, jež se jeví jako náhlý přerыв a diskontinuita v dosavadním průběhu (viz M.Foucault, *L'ordre du discours, leçon inaugurale du Collège de France*. Paříž, Gallimard 1970; česky in: Michel Foucault, *Diskurs, autor, genealogie*, c.vyd.). s uvedeným pojetím diskursivní praxe souvisí Foucaultův „teoretický antihumanismus“, vyjádřený nejsilněji v knize *Slova a věci*. Člověk, jako sebeuvědomělý a sebe si uvědomující subjekt se objevuje teprve až s příchodem společenských věd, tedy s určitou diskursivní praxí, spolu s ní může opět zaniknout. „Konec člověka“ představuje ovšem závažné filosofické, eventuelně dějinně filosofické téma, nelze ho brát doslova, jak se o to pokoušela poněkud naivní kritika. Foucault dovršil svoje pojetí genealogie v pracích *Dohlížet a trestat. Zrod vězení* (*Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paříž, Gallimard 1975) a ve *Vůli vědět. Dějiny sexuality I.* (*La volonté de savoir, histoire de la sexualité*, tome I., Paříž, Gallimard 1976). Autor zde diagnostikuje vztah mezi mocí, věděním a tělem v moderní společnosti. Foucault v těchto pracích problematizuje samozřejmost moci, jakou nad společností vykonává počínaje moderní dobou pojetí zločinu a jeho trestu, chápaného jako náprava, a jakou ovšem vykonávají rovněž praktiky i diskurs erotického a sexuálního chování a jednání.

Závěr Foucaultova díla vyznačují dva další díly jeho *Dějiny sexuality*, a to *Užívání rozkoši* (*L'Usage des plaisirs*, Paříž, Gallimard 1984) a *Starost o sebe* (*Le Souci de soi*, Paříž, Gallimard 1984), pokud ovšem ponecháme stranou řadu dalších studií, statí i knih. Foucault v uvedených dvou dílech svých *Dějiny sexuality* opět zvrací tradiční pohled na vztah antického a pozdně římského individua k etice, který se mu jeví vždy jako výsledek jedinečnosti individuální zkušenosti. Tato jedinečnost vede jak v antické polis, tak v pozdně římské společnosti k zdůraz-

ňování starosti o sebe, ovšem s radikálně protichůdným výsledkem, vedoucím v případě pozdního Říma k postupné kulpabilisaci těla, instituci monogamního manželství apod.

Michel Foucault ovlivnil francouzskou (a americkou) historiografii, sociální filosofii a filosofii v 70. a 80. letech jako málokterý jiný autor. Představuje pozoruhodnou syntézu nietzscheovsko–heideggerovské tradice a raného francouzského strukturalismu, s řadou velmi originálních myšlenek, postřehů a analýz.

Dílo (bibliografii Michela Foucaulta omezujeme na knihy mající přímý vztah k výše uvedenému textu):

- Maladie mentale et personnalité. Paříž, PUF, 1954
 Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique. Paříž, Plon 1961 (česky jako Dějiny šílenství. Přeložila Věra Dvořáčková, Praha, LN 1994)
 Maladie mentale et psychologie, Paříž, PUF 1962 (česky jako Psychologie a duševní nemoc. Přeložili Věra Dvořáčková a Richard Vyhlídal, Praha, Horizont 1971)
 L'athropologie de Kant: I. Introduction; II. Traduction et notes, Paříž, Sorbonne 1961 (velká doktorská disertace; II. díl vyšel samostatně v nakladatelství Vrin, Paříž 1964)
 Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical, Paříž, PUF, 1963
 Raymond Roussel, Paříž, Gallimard 1963
 Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines, Paříž, Gallimard, 1966 (slovensky jako Slová a věci. Bratislava, Pravda 1987)
 L'ordre du discours. Leçon inaugurale du Collège de France, 2 décembre 1970, Paříž, Gallimard 1971 (česky viz údaj v textu)
 Surveiller et punir. Naissance de la prison, Paříž, Gallimard, 1975
 La volonté de savoir, histoire de la sexualité, I., Paříž, Gallimard 1975
 L'usage des plaisirs, histoire de la sexualité, II., Paříž, Gallimard 1984
 Le souci de soi, histoire de la sexualité, III., Paříž, Gallimard, 1984

Stručné heslo k našemu tématu:

Michel Foucault (1926 – 1984) profesor na Collège de France v Paříži, jeden z nejvýznamnějších, nejznámějších a také nejdiskutovanějších francouzských filosofů a historiků druhé půle 20. století. Autor pronikavých analýz vztahů mezi věděním, mocí a touhou, proslul kontroverzní větou o brzkém „konci člověka“. Rázil nové pojetí pojmů „diskurs“, „epistéma“, „genealogie“ a dalších – např. „archeologie vědění“ – které ho přibližovaly ke strukturalismu, zatím co tradice nietzscheovské a heideggerovské filosofie inspiruje alespoň zčásti jeho pojetí individua. Michel Foucault obohatil výrazně francouzskou filosofii a historiografii řadou velmi originálních prací, v nichž zcela nově analyzoval vznik řady institucí,

typických pro moderní dobu a jejich spojení s jazykem novodobých věd o člověku. Byl rovněž znám svou angažovaností v úsilí za dodržování lidských práv.

K dílu Michela Foucaulta lze s užitkem nahlédnout do zvláštního čísla časopisu *Critique*, srpen – září 1986, roč. XLII, č. 471 – 472; do zvláštního čísla revue *Le Débat*, věnovaného památce Michela Foucaulta ze září – listopadu 1986, č. 41.

Kriticky se s Foucaultovým dílem vyrovnávají američtí autoři Hubert L. Dreyfus – Paul Rabinow v knize: *Michel Foucault. Un parcours philosophique*. Paříž, Gallimard 1984, dále francouzští autoři Luc Ferry – Alain Renaut v knize *Pensée* 68, Paříž, Gallimard 1985. Dále lze uvést knihu Jeana Baudrillarda, *Oublier Foucault*, Paříž, Galilée 1977. V historickém kontextu francouzského strukturalismu uvádí Michela Foucaulta velmi podrobně kniha Francois Dosse, *Histoire du structuralisme*, I., Paříž, La Découverte 1991 a II. díl tamtéž 1992, dále Manfred Frank, *Was ist der Neo-Strukturalismus*, Suhrkamp 1985 a další.

Ke knize Michela Foucaulta Slova a věci nelze pominout pronikavou recenzi, kterou o tomto díle uveřejnil ve Světové literatuře 1967, č. 6 Jan Patočka. K slovenskému vydání téže knihy viz mou recenzi in *Studia Comeniana et Historica*, XIX, 1989 a mou vzpomínku na Michela Foucaulta tamtéž, XVI, 1986, s. 71 – 83 pod názvem „Michel Foucault a svět klasické evropské kultury 17. a 18. století“.

O Michelovi Foucaultovi viz rovněž druhou kapitolu mé práce *Struktura a dějiny*, Praha, Academia 1982, s. 54 – 76, jež se navzdory jisté poplatnosti době pokouší o určitý rozbor některých Foucaultových kategorií jako epistéma, diskurs, archeologie.

2. Nuže, dámy a pánové, tolik stručné heslo, určené pro revui Dějiny a současnost a jež podává jistou, byť i jenom základní a dozajista neúplnou informaci o Michelovi Foucaultovi a jeho dílu i o přijetí, jakého se jemu samému a jeho dílu dostalo a dostává.

Měli byste zajisté nyní právo očekávat, že několik zmíněných informací náležitě rozvedu. Zčásti se o to pokusím, snad ale nebudu příliš zneužívat vaší trpělivosti, předešlu-li ještě pár osobních slov, jimiž zdůvodním, proč vůbec dnes na tomto místě hovořím o Michelu Foucaultovi. Jeden důvod je nasnadě: letos v létě (1994) tomu bude deset let od jeho smrti a před nedávnem jsme se dočkali prvního českého vydání jednoho jeho díla. Ale ještě k oněm osobním slovům. Mohl bych je nazvat *Můj intelektuální život s Foucaultem*.

Zhruba před čtyřiaadvaceti lety jsem totiž měl příležitost pronést před touto pobočkou Jednoty filosofické přednášku na téma Archeologie vědění, což je titul jedné z Foucaultových prací, jak jsme si před chvílí řekli. Foucaultova tvorba mě zaujala a zajímala i po další léta, takže jsem se k ní periodicky vracel při různých příležitostech a činím tak dodnes. Nepovažuji se přitom zdaleka za znalce Foucaultova díla a také ne všechno mne z tohoto díla stejnou měrou zaujalo. Ne-

předstírám rovněž, že rozumím beze zbytku všemu, co jsem od něho a k němu četl. Jsou mezi námi nesporně jiní, kteří jsou na tom v tomto ohledu mnohem lépe než já. Proč se tedy vracím – mohlo by se zdát, že ustavičně – k Michelovi Foucaultovi ?

Důvody toho jsou asi dva; nemají přitom patrně zcela stejnou váhu.

Ten jeden, filosoficky asi méně závažný, spočívá v tom, že Michel Foucault byl za svého života fascinující intelektuální osobností, jaké se rodí jistě čas od času všude, která však ve své osobitosti a individualitě prozrazovala všechny znaky typického francouzského intelektuála: to jest toho, kdo je pro určité prostředí a v určité historické chvíli schopen udávat tón, nově orientovat. Anebo, pokud je nám jiná formulace téhož přijatelnější: byl tím, kdo onen nový tón, onu novou orientaci intelektuálního života nejlépe a nejvýrazněji vyjádřil. Tuto skutečnost vystihly, myslím že dostatečně, ony dva citáty, kterými jsem před chvílí uvedl své „heslo“ o Michelovi Foucaultovi. Domnívám se, že to zcela stačí, alespoň pro tuto chvíli a že mohu přistoupit k onomu druhému, snad závažnějšímu důvodu. Tím je Foucaultovo dílo: neukončené, disparátní v mnoha ohledech a mnohdy prakticky těžko dostupné, pokud jde o téměř nepřehlédnutelnou řadu různých interview a drobnějších textů, jejichž jazykové mutace, tj. francouzské a anglické, protože do anglofonního, zejména amerického světa Michel Foucault brzy pronikl a cítil se v něm dobře, sobě vždy doslova neodpovídají. Toto dílo zůstává pro mne pořád inspirující a zajímavé. Dnes možná ještě víc než před lety, kdy jsem se snažil pochopit Foucaultovu Archeologii vědění a nepřiliš úspěšně v ní shledával onen strukturalismus, který v ní byl spatřován. Pro mne – a tím si dovoluji zakončit tuto osobní část svého projevu – představuje Foucaultovo dílo neuvěřitelně stimulační průnik historického a filosofického pohledu, jenž sice zpravidla irituje obě strany, historiky i filosofy, ale neponechává je v klidu.

3. Pokusme se nyní na tento průnik poněkud podívat. Především, že zde začnu jako historik nebo jako bibliograf Foucaultova díla. Využiji zde knihy Foucaultova přítele, Gilla Deleuze, která nese docela jednoduchý název *Foucault* (Paříž, Les Éditions de Minuit 1986), abych za pomoci názvu několika kapitol této knihy označil onen průnik historika a filosofa. Deleuze charakterisuje Foucaulta jednou jako „nového archiváře“ (u příležitosti Foucaultovy knihy *Archeologie vědění*, 1969, jistě, ale ovšem také Slova a věci, *Les mots et les choses*, 1966, protože i tato kniha nese jako podtitul *Archeologie společenských věd* a také knihy Zrození kliniky, *Naissance de la clinique* z roku 1963, v jejímž podtitulu se slovo archeologie rovněž vyskytuje, neboť ji její autor upřesňuje jako *Archeologii lékařského pohledu*); podruhé charakterisuje Deleuze svého přítele Foucaulta jako „nového kartografa“ (to u příležitosti vydání Foucaultovy knihy *Surveiller et punir*, tedy Dohlížet a trestat, s podtitulem *Zrod vězení*, z roku 1975); v druhé části své knihy o Foucaultovi mění Deleuze úhel pohledu: Foucault není jen „novým archivářem“ v tom smyslu, že se nestará o tradiční vertikální sondy do svého materiálu, není jen „novým kartografem“ v tom smyslu, že odkrývá nová pole výzkumu, ale je

oním, kdo přichází s novou „topologií“. Ve všech svých pracích Foucault ukazuje, že tradiční materiál dějin vědy, dějin filosofie, dějin institucí lze nejen organizovat jinak, vidět ho jinak a jinde (tedy být „novým archivářem“, „novým kartografem“), ale že mu lze i jinak rozumět, jinak ho chápat. Lze ho „myslet jinak“, totiž tak, že to, co se nám na prvý pohled nabízí jako zjevné a vyslovitelné, je věděním; strategie, které toto vědění určují, nejsou ničím jiným než moci; konečně to, co tvoří v myšlení jakoby jeho nejniternější záhyby, členění „vrásky“ (les plis), to je jeho subjektivizace. Pod „myšlením“ si ovšem v této souvislosti nesmíme představovat výkon subjektivní duševní činnosti jednotlivého cogito, nýbrž celek, v určitém historickém čase a v určité podobě. „Epistéma“ pro první, „diskurs“ pro druhé jsou pojmy, jichž Foucault rád užíval v jistém období své badatelské a autorské činnosti a které učinil populárními.

Proč by však měla být topologie vědění, moci a subjektivizace nějak nová? Odpověď na tuto otázku zní asi tak, že její novost, neotřelost, neopotřebovanost spočívala a spočívá nikoli v tematizaci: moc a vědění, tuto dvojici známe od Bacona; vědění a subjektivizace, tuto dvojici známe zase od Descarta, nuže v tematizaci to není, nýbrž právě ve vymezení toho, v jakých *předmětech* a v jakém *prostoru* (myšleno skutečně jako *prostor*; nikoli jako čas či možnost) k této tematizaci dochází.

Připouštím ovšem, že právě zde pociťují historik i filosof rozpaky: historik může namítat, že Foucault není vždy přesný a vyčerpávající ve svých historických analýzách, filosof může namítat, že rozptýlením jednoho utkvělého mýtu vytváří zase mýtus jiný. Příklady: není zcela jisté, zda je to právě v celé Evropě let 1600 až 1650, kdy dochází k radikálně novému pohledu na šílenství, jak naznačuje Foucault. Toto je námitka historika. A není docela jisté, zda Foucaultova přestava o tom, že tento radikálně nový pohled byl nutný proto, aby mohlo dojít k ustanovení vlády kartesiánské racionality, tj. naší evropské modernity, vždy uspokojí filosofa nebo historika filosofie. (Obě uvedené námitky formuloval dosti ostře Marcel Gauchet ve stati příznačně nazvané *De l'histoire de la folie, l'histoire de la raison*, in: *Préfaces*, říjen-listopad. 1989, s. 91 an.). A Jean Baudrillard v provokativní knížce *Zapomenout na Foucault (Oublier Foucault, 1977)* jde ještě dál: Foucaultova topologie vědění a moci je jen zdánlivě radikální, ve skutečnosti bychom měli na ni „zapomenout“, pokud chceme vzájemnou artikulaci vědění a moci proniknout a ubránit se jí. A můžeme si být vsutku jisti, že – jak nám to sugestivně předvádí Foucault ve své knize *Slova a věci* z roku 1966 – změny v „epistémě“ uplynulých tří set let, projevující se novými diskursy, jež tematizují pojetí subjektu i vědění o něm, nejen umožňují, ale přímo i vynucují zrod nových vědních disciplín a ty zase nové formy společenského chování? Tedy, že je to nový klinický pohled, který vyvolává zrod kliniky, že nový pohled na šílence vede k jeho vydělení ze společnosti „normálních“ lidí a tím ke vzniku psychiatrie i bláznů, že nový pohled na člověka vyvolal vznik nejen novodobého subjektu, ale všeho, co dnes považujeme za samořejmě související se společenskou péčí o člověka: od starosti o lidské zdraví, až po sexualitu jedince a jeho „nápravu“ ve vězení? Jak víme,

Foucault nově tematizoval a naprosto provokativně zpochybnil „samozřejmost“ s jakou je téma subjektu přijímáno moderním myšlením.

Výhrady a kritiky vůči Foucaultově „topologii“ a způsobu, jakým ji tematizoval, mají pochopitelně svou váhu a bylo by naivní je libovolně odmítat. Přesto ji nemohou zpochybnit úplně.

4. Než přejdu k závěrečné části své dnešní řeči, chtěl bych se, máme-li se pokusit Foucaulta pochopit, právě v této souvislosti zmínit o jedné důležité věci, kterou on sám nepřestal zdůrazňovat do konce svého života a které vlastně věnoval své poslední práce, zejména práci Starost o sebe, *Le souci de soi* (Histoire de la sexualité, III, Gallimard 1984).

Foucault zdůraznil v jednom interview z roku 1983, že „předpisy morálky mají ještě jeden aspekt, který většinou není izolovaný jako takový, jehož role ale je, podle mne (tj. podle M. Foucaulta) veliká: totiž jaký vztah je třeba mít k sobě samému, vztah k sobě, který nazývám etickým a který určuje, jak se individuum konstituuje v morální subjekt svého vlastního jednání“ (viz Ian Hacking, „L'Amélioration de soi“, in: D. Couzens Hoy éd., Michel Foucault, Lectures critiques, De Boek–Wesmael 1989, s. 257 an.).

Každý lidský subjekt je pro Foucaulta konstrukcí, dle Hackingovy interpretace. Neexistuje preexistující ego. Všechny nebo téměř všechny Foucaultovy práce z předchozího období by ovšem mohly a vlastně i měly vzbuzovat dojem, že ego, cítící, myslící a jednající subjekt, je dílem útlaku, nátlaku a také to, co ještě v dalším hodlám říci na základě několika Foucaultových studií, by k této interpretaci mohlo vést. Avšak koncem svého života tvrdí Foucault něco poněkud jiného. Cituji ze zmíněného interview: „konstituujeme se jako subjekty, které působí na jiné subjekty“, to jest, v Hackingově interpretaci, jako činitelé, nikoli jako oběti. V tomto duchu je také třeba chápat Foucaultův zájem o Kanta – jenž začíná Foucaultovým zájmem o Kantovu *Antropologii*, kterou přeložil do francouzštiny a komentoval jako součást své velké doktorské disertace, a který vrcholí jeho zájmem o Kantovu známou, sice drobnou, ale významnou práci *Odpověď na otázku, co je to osvícenství?*

Připomínám, v této souvislosti, že Michel Foucault napsal stat' *Co je to osvícenství?* (viz FČ 1993, č.4), kde v závěru hovoří o nutnosti „kritické ontologie nás samých“.

5. Rád bych se nyní v poslední části své přednášky podrobněji obrátil k několika foucaultovským motivům, přímo exemplárně vyjádřeným ve třech drobných studiích Michela Foucaulta, které po mém soudu ho umožňují lépe pochopit než cokoli jiného z jeho díla, byť by svým rozsahem v něm představovaly téměř jen zlomek. Jsou to jeho studie o tom, co je to autor, přednáška o tom, co je to řád diskursu, a studie o Nietzscheovi, genealogii a historii. Všechny tyto tři studie vykazují jistou zvláštnost. Byly předneseny – jako nástupní přednáška na Collège de France v případě *Řádu diskursu*, jako přednáška před Francouzskou filosofickou

společnosti v případě *Co je autor?* nebo napsány – jako příspěvek do sborníku na počest filosofa Jeana Hyppolita pod názvem *Nietzsche, genealogie, historie* – téměř v současnou dobu, v rozpětí pouhých dvou let (1969 – 1971). To je možná nepříliš důležitý údaj, nicméně zmíněné studie spojuje jistá vnitřní sounáležitost. Každá z těchto tří studií ukazuje, co představovalo nejvnitřnější vědecký zájem Michela Foucaulta, a současně ovšem tyto studie jsou jakýmsi předělem v jeho tvorbě. A toto je rovněž jeden z důvodů, proč o nich dnes hovořím.

Otázka, kdo je to autor, otázka, jaký řád vykazuje diskurs/promluva, pronášený v rámci určité instituce, jež sama o sobě – jako je tomu nepochybně v případě takové instituce, jakou je Collège de France – představuje a vytváří „vědění“ / epistému své doby, a otázka, jak pojímat dějiny, jak jim rozumět, zda ve smyslu určitého metadiskursu, který představuje zpravidla určitou, jen lépe či hůře skrytou zájmovou ideologii, nebo naopak jako trpělivé odkrývání jednotlivých vrstev právě takového historického metadiskursu ve smyslu Nietzscheovy *Genealogie*, nuže všechny tyto otázky plní v kontextu celého Foucaultova díla destruktivní, avšak rovněž konstruktivní roli.

Tu první, destruktivní roli musíme chápat ovšem jako svérázný druh dekonstrukce všeho vědění, které v určitém historickém okamžiku chápe sebe samo za projev racionálně uvažujícího a jednajícího subjektu a tento svůj pohled na sebe sama vnutí ostatním. Jde tedy o svérázné odhalování metafysického zdání na překvapivých místech lidského vědění a konání (to je ten Deleuzův „nový archivář“ a „nový kartograf“ a to je také ona nová topologie). Ve zmíněných studiích jde o autora, o diskurs, o dějiny, jejichž metafysická podoba spočívá v tom, že se našemu novodobému a také namnoze ještě i současnému vědění jeví vždy jako produkt autonomního subjektu. Autor, diskurs, dějiny samy, to vše zakotvuje novodobá epistéma nikoli v nich samých, nýbrž je vždy vidí a chápe jako produkt autonomního, aktivního subjektu, který jaksi vystupuje vůči nim jako jakási substance. Ačkoli došlo k řadě významných pokusů toto metafysické chápání autora, diskursu, dějin prolomit (Foucault uvádí zejména Marxe, Freuda a Nietzscheho, lze ovšem doplnit moderními pokračovateli těchto „bořitelů: Wittgenstein a logičtí novopositivisté, Heidegger, Derrida, Deleuze aj.), zůstáváme namnoze i dnes v zajetí této velké tradice „logocentrismu“.

Kdo četl Foucaultovu knihu *Slova a věci*, dá mi za pravdu, že pro něj nepředstavuje člověk–subjekt v novodobém pojetí tohoto pojmu nic jednou pro vždy daného a odjakživa existujícího. „Konec člověka“, jak jsem uvedl na začátku, se stal docela běžným heslem.

Dekonstrukci metafysické představy autonomního a racionálního subjektu provádí ovšem Foucault poněkud jinak než mnozí z těch, kdo jako on vyšli, alespoň ve Francii, z nietzscheovské a heideggerovské inspirace (viz Luc Ferry – Alain Renaut, *La Pensée* 68. *Essai sur l'anti humanisme contemporaine*. Gallimard, 1985 a tiž: Heidegger et les Modernes. B. Grasset 1988). Foucault ji provádí historicky a archeologicky – je to ona práce „nového archiváře“ a „nového kartografa“.

Téma člověka jako autonomního, autentického subjektu, jež se promítá do projektu osvícenské emancipace člověka a lidstva ve smyslu dějinné vize jako emancipativního procesu lidstva, do tolik lákavé, byť v konečných důsledcích sporné představy o člověku jako o veskrze racionálním produktu sebe sama (odtud představa o autorovi díla jako o originálním tvůrci), do představy o ovládnutí přírody, se Foucaultovi jeví jako sice podmíněná novodobou vědou (k tomu opět připomínám již uvedenou recenzi Foucaultovy knihy *Slova a věci* od Jana Patočky ve Světové literatuře, 1967, roč. XII, č. 6), nicméně jako bytostně spojená s nastolením nového řádu, totožného s mocí a s ovládnutím. Novodobý pohled na svět, věci v něm, na člověka jako na subjekt a na jeho vztahy k jiným lidem a ke světu, jakoby jen umožňoval a postupně umocňoval novou, účinnější moc a ovládnutí. Téma autonomního, autentického a emancipovaného, protože osvíceného subjektu podivně koinciduje s růstem represivních institucí snad ve všech sférách lidského života. Skutečný řád rozumu není ukryt v emancipovaném subjektu, ani jím není dán, nýbrž je obsažen a živěn normativním diskursem vědecké klasicistní a potom moderní epochy.

Ten, koho považujeme za autora a kdo se považuje za něj sám, není zdaleka oním suverénním, autonomním subjektem, který vnucuje svou jedinečnou vůli textu. Diskurs má normativní řád, který si podrobuje autora určitého textu, nikoli naopak, jak si stále ještě namlouváme. A Nietzsche výsměch historii s majuskulním H dobře ukazuje, že dějiny zdaleka nejsou tím, co si o nich jejich pisatelé vypráví.

U Foucaulta se v tomto ohledu jistě setkáváme s ohlasem myšlenek nebo s příbuzností k myšlenkám, které vyslovili mnozí jiní autoři, a sledovat tuto stránku věci by bylo nepochybně zajímavé, pro tento večer však asi nadbytečné. Považuji za potřebnější – to je ona konstruktivní stránka – upozornit na skutečnost, že Foucault spoluvyvolává onen odklon od velkých a vše obsahujících i vysvětlujících metadiskursů, které převládaly ještě v první polovině našeho století. Proti kategoriím, které ještě dosti dlouho po válce ovládaly filosofické a historické myšlení, proti kategoriím jako Dějiny, Třída, Hnutí, Pokrok apod., jež metafyzicky transcendovaly individuální subjekt v subjekt dějinný, třídní, či v subjekt hnutí, se vrací nebo výrazně obnovuje kategorie individua. Ta dokazuje – chceme-li v postmoderní „éře prázdnoty“ (viz Gilles Lipovetsky, *L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain*. Gallimard 1983) – onen ústup od logiky politického, produkčního, morálního, školského, vězeňského, politického a dalšího života, která vnucovala jedinci uniformní pravidla chování a jednání, přičemž v jejich osvojení si jedincem spatřovala vítězství jednoho, univerzálně platného modelu.

Odhalení represivnosti tohoto modelu věnoval Foucault vlastně celé svoje životní dílo. Ukázal přitom rovněž na jednu důležitou skutečnost. Totiž na provázanost moci s prožitkem slasti. Foucaultův kritik Jean Baudrillard v mnou již výše uvedené práci poznamenal, že spojení mezi mocí, věděním a slastí, které Foucault ve svých pracích stále odhaloval, prozrazuje o něm víc, než by sám byl kdy připustil. Nepřispěl nakonec Foucault svými analýzami mechanismu řádů diskursů,

jež jsou neoddělitelně spojeny s touhou po moci a se slastí spojenou s jejím vykonáváním, víc k upevnění moci než naopak? Tyto znepokojivé otázky nás budou při čtení Foucaultových děl stále provázet. Nevíme totiž, zda lze zcela zodpovědně rozhodnout, do jaké míry obnažení mechanismu určité moci přispívá k jejímu zvládnutí a do jaké míry naopak vede v konečných důsledcích k tomu, aby si moc vybuodovala mechanismus nový, účinnější, skrytější.

Navzdory této skeptické poznámce, na kterou Michel Foucault (jenž již ostatně nalezl svého životopisce v Didier Eribonovi: *Michel Foucault*, Flammarion 1989) už odpovědět nemůže, končím poněkud sentimentální výzvou: nezapomeňme na Foucaulta!

Děkuji vám za laskavou a trpělivou pozornost.

SUMMARY

The Author takes in his paper *Michel Foucault* the approaching tenth anniversary of the death of this eminent French philosopher and historian as an occasion for a public lecture on the significance of this thinker. He summarizes first Foucault's life, work and influence and as a second step, he analyzes some of the basic themes and terms of Michel Foucault which have given to this author his fame: his concepts of history as an *archeology* and as a *genealogy*, his concepts of *episteme* and *discourse* in the first place of course, but equally his concept of the *subject* (and its *death*) as against his concept of the *individual* who opposes and very often succumbs to many open or/and camouflaged forms of *power* of knowledge, institutions and desires. The Author tries in his lecture to give a sombre account of Foucault's achievements and evolution and underlines his significance for the contemporary thought.

RÉSUMÉ

L'Auteur prend le dixième anniversaire de la mort de *Michel Foucault* pour motif de sa conférence publique sur ce penseur et historien français éminent, le présent papier n'étant qu'une transcription presque littérale de sa conférence. Il passe en revue tout d'abord quelques uns de sujets et de termes de base de Michel Foucault qui ont apporté à cet auteur son renom mondiale. Ce sont au premier lieu les concepts de l'histoire comme *une archéologie* et comme *une généalogie* bien sûr, mais ce sont aussi ses concepts de *sujet* (et de *sa mort*) et en opposition à ce premier, le concept de *l'individu* ce dernier se trouvant victorieux ou pas en conflit avec trop de formes ouvertes ou camouflagées de *pouvoir* du savoir, des institutions, du désir. L'Auteur s'efforce de donner dans son texte un aperçu sombre de ce que Foucault avait atteint et de l'évolution de sa pensée tout en soulignant l'importance de Michel Foucault pour la pensée contemporaine.